

Establishment of the First Boys' Gymnasium in Zhytomyr and creation of its teaching staff

Nelia Y. Romaniuk

Polissia National University
Dr (History), Professor (Ukraine)
e-mail: kafedra_ppk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2340-4476>

Gennadii L. Makhorin

Polissia National University
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)
e-mail: gennadijmahorin@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7630-8066>

Svitlana D. Marchenko

Polissia National University
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)
e-mail: ssaanny75@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3662-9826>

Abstract.

The purpose of the article is to analyze the prerequisites, reasons and circumstances of the establishment of one of the oldest educational institutions in Ukraine, and to characterize the quality of its teaching staff. **The research methodology** is based on a combination of general scientific and special historical methods and adherence to the main principles of historical research: historicism, objectivity, systematicity in the process of processing archival sources and documents and preparing conclusions. **The scientific novelty** is that, for the first time, a set of archival sources related to the history of the First Boys' Gymnasium in Zhytomyr has been thoroughly processed, the historiography of the problem has been characterized, and the process of the foundation and formation of this educational institution, the formation of the teaching staff, has been followed in detail. For the first time, biographical information about the teachers of the gymnasium from the initial period of its existence is presented. New archival sources were introduced into scientific circulation. **Conclusions.** The establishment of the First Boys' Gymnasium in Zhytomyr took place in the context of a change in the national policy of tsarism towards the Poles after the suppression of the Polish uprising of 1830-1831. By creating a network of Russian-language educational institutions, the tsarist authorities aimed to overcome Polish influence on the territory of the Volyn Governorate and implement the imperial Russification policy in the region. The Boys' Gymnasium in Zhytomyr, founded in 1833, is one of the oldest educational institutions in Ukraine and one of the first (after Kyiv and Nizhyn) to train future scientists for the newly established Kyiv University. Using the example of the First Boys' Gymnasium in Zhytomyr, we state that in the initial period of formation of gymnasium education in Ukraine, turnover of teaching staff, their flow from one educational institution to another, was characteristic. By transferring teachers from the Zhytomyr Boys' Gymnasium to St. Volodymyr University, the problem of staff shortage in the latter was solved.

Keywords: Volyn Governorate, gymnasium, Zhytomyr, Poles, national policy, Roman Catholics, gymnasium charter.

Заснування Першої чоловічої гімназії у Житомирі та формування її педагогічного колективу

Неля Романюк

Поліський національний університет
доктор історичних наук, професор (Україна)
e-mail: kafedra_ppk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2340-4476>

Геннадій Махорін

Поліський національний університет
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
e-mail: gennadijmahorin@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7630-8066>

Світлана Марченко

Поліський національний університет
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
e-mail: ssaanny75@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3662-9826>

Анотація.

Метою статті є аналіз передумов, причин і обставин заснування одного з найдавніших навчальних закладів в Україні, характеристика якісного складу його педагогічного колективу. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні загальнонаукових і спеціально-історичних методів та дотриманні основних принципів історичних досліджень: історизму, об'єктивності, системності у процесі опрацювання архівних джерел і документів та підготовки висновків. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше ґрунтовно опрацьовано комплекс архівних джерел, які стосуються історії Першої чоловічої гімназії у Житомирі, охарактеризовано історіографію проблеми, докладно прослідковано процес заснування і становлення цього навчального закладу, формування колективу викладачів. Вперше подано біографічні довідки про викладачів гімназії початкового періоду її існування. Введено у науковий обіг нові архівні джерела. **Висновки.** Заснування Першої чоловічої гімназії у Житомирі відбулося в умовах зміни національної політики царизму щодо поляків після придушення польського повстання 1830 – 1831 рр. Створюючи мережу російськомовних навчальних закладів, царська влада мала на меті подолання польського впливу на території Волинської губернії та впровадження імперської русифікаторської політики в регіоні. Чоловіча гімназія у Житомирі, заснована 1833 року, – один з найдавніших навчальних закладів в Україні і один з перших (після Київської та Ніжинської), який виконував роль підготовки майбутніх науковців для новоствореного Київського університету. На прикладі Першої чоловічої гімназії у Житомирі ми констатуємо, що у початковий період становлення гімназійної освіти в Україні характерною була плинність педагогічних кадрів, їх перетікання з одного навчального закладу до іншого. Шляхом переведення викладачів із Житомирської чоловічої гімназії до університету Св. Володимира вирішували проблему дефіциту кадрів в останньому.

Ключові слова: Волинська губернія, гімназія, Житомир, національна політика, поляки, римо-католики, статут гімназії.

Постановка проблеми. Історія Першої чоловічої гімназії у Житомирі є надзвичайно цінною для розуміння епохи ХІХ – початку ХХ століття, процесу розвитку системи освіти того часу. Тим більше, що цей навчальний заклад став основою для учительського інституту, згодом – інституту народної освіти, педагогічного інституту, а нині – Житомирського державного університету імені Івана Франка. Важливим критерієм функціонування будь-якого навчального закладу є якісний викладацький склад, тому проблема формування педагогічного колективу Першої чоловічої гімназії у Житомирі є ключовою у дослідженні.

Аналіз джерел та досліджень. Перша чоловіча гімназія згадується у низці праць, присвячених історії Житомирського державного університету імені Івана Франка (Власенко та ін., 2004; Саух, 2009; Житомирський державний університет, 2019). Це закономірно, адже у приміщенні гімназії у 1919 р. постав вчительський інститут, від якого веде свою історію нинішній університет, і значна частина викладачів гімназії продовжила працювати у новоствореному закладі. Дослідники акцентують увагу на успадкуванні духовної атмосфери гімназії, її традицій та ролі у громадському і культурному житті Житомира наступними навчальними закладами (Власенко та ін., с.29). Діяльність гімназії аналізувалася в контексті розвитку освіти на Житомирщині у ХІХ – ХХ ст. (Махорін, 2014; Пивоваров, 2010; Міщук, Рибачок, 2011) та розвитку фізичної культури і спорту на Волині-Житомирщині (Ахметов, 2003).

Фрагментарно історія гімназії розглядається в контексті досліджень життя і діяльності видатних представників цього навчального закладу – викладачів, учнів. Зокрема, це стосується висвітлення біографії метеоролога і геофізика Олександра Клосовського (Кліментов, 1959; Колісник, 1962); мовознавця і етнографа Костя Михальчука (Грушевський, 1914; Тимченко, 1915; Міяковський, 1924; Шерех, 1952; Жилко, 1954; Жовтобрюх, 1990; Шевельов, 1994; Бернштейн, 1994; Прилипка, 2005); майбутнього учасника і організатора Польського повстання 1862 – 1863 рр. Зигмунда Сераковського (Усенко, 2013); видатного інженера шляхів сполучення Максиміліана Філоненка (Рудюк, 2014); польського письменника і публіциста Юзефа Ігнаци Крашевського (Костриця, 2002); цілої плеяди представників польської літератури на Волині, які пов'язані з історією Житомирської гімназії (Єршов, 2008).

Незважаючи на значний науковий доробок, проблема формування педагогічного колективу Першої чоловічої гімназії у Житомирі в період її становлення досі не стала предметом окремого дослідження.

Джерельною базою дослідження стали справи фондів 70 (Канцелярія Волинського губернатора), 71 (Дирекція народних училищ Волинської губернії), 72 (Житомирська Перша чоловіча гімназія) Державного архіву Житомирської області. Опрацьовано значний масив документів, введено частину з них у науковий обіг. Були використані щорічні звіти про діяльність гімназії, «Пам'ятні книги Волинської губернії» за 1886 – 1914 рр., у яких наведені списки викладачів, предмети, які вони викладали і розмір їхнього жалування (тобто оплати праці).

Мета статті – проаналізувати обставини заснування одного з найстаріших навчальних закладів в Україні і особливості формування колективу викладачів, їхній професійний рівень.

Виклад основного матеріалу. Після другого поділу Польщі 1793 р. Правобережна Україна перейшла під владу московської імперії. Проте на цій частині українських земель у той час зберігалася цілковите домінування польської верстви – культурне, економічне і політичне. З цим царська влада мусила рахуватися, тому уклала з поляками важливий компроміс: залишаємо за вами усі маєтності та шляхетські титули, дозволяємо зберігати і розвивати польську культуру, освіту, а за це ви повинні визнавати зверхність московської влади і відмовитися від ідеї незалежності Польщі. Князь Адам Чарторийський був призначений на посаду попечителя Віленського навчального округу та навіть більше – входив до числа найближчих радників царя Олександра Павловича і повною мірою скористався із цього для зміцнення становища поляків. Під його покровительством і заступництвом навчальні заклади цього округу стали розсадниками полонізму ще у ширшому масштабі, ніж до цього часу. Про це пише Анатолій Попов, учитель Рівненського реального училища, у своїй історичній записці: «Чарторийський, який мріяв про відновлення Польщі, прагнув завдяки визначеній постановці навчально-виховної справи створити сильний контингент майбутніх борців за незалежність» (Луц, Морозова, 2014, с. 107). Виховання у підростаючого покоління ненависті та недовіри до «москалів» мало суттєві суспільні наслідки і було однією з причин польського повстання 1830 – 1831 року. Реакцією російської влади на ці події стало підпорядкування Харківському навчальному округу усіх навчальних закладів трьох губерній Південно-Західного краю – Київської, Подільської і Волинської (згідно з найвищим указом від 12 січня 1831 р.) та закриття усіх польських шкіл Південно-Західного краю (згідно з найвищим указом від 21 серпня 1831 р.) (Луц, Морозова, 2014, с. 107).

Закриття великої кількості навчальних закладів зумовило необхідність у відкритті нових, які мали задовольняти навчально-виховні потреби місцевого населення, а також відповідати імперським інтересам і сприяти русифікації краю. Саме тому восени 1831 р. попечитель Харківського навчального округу вирушив на Правобережну Україну з метою проектування нової мережі шкіл. 1832 року проект заснування середніх і нижчих навчальних закладів у краї він подав міністру народної освіти Шишкову на розгляд і затвердження. Цим проектом передбачалося відкриття гімназії у Житомирі замість закритого Кременецького ліцею.

Згідно із статутом від 8 грудня 1828 р. на гімназії покладалося завдання підготовки учнів до вступу в університети. Навчання тривало 7 років. Урок був півторагодинним. Основними предметами вважалися стародавні мови й математика. Викладали також географію, історію, російську словесність, фізику, німецьку та французьку мови. Були запроваджені «тілесні покарання» різками, зросла плата за навчання в 2,5 рази, збільшено оклади викладачів; випускники гімназії могли посідати місця службовців вищого розряду. Згідно з новим «Статутом» введено посаду директора, який перебував на чолі гімназії, а також інспектора, котрий спостерігав за порядком у класах і вів господарство, а ще – почесного «попечителя», що наглядав разом з директором за гімназією. При Миколі I запроваджено форму для гімназистів – «синій сюртук однобортний з білими мідними гудзиками, комір малиновий, з погонами на плечах і кашкет» (ДАЖО, ф.70, оп.1, спр.23, арк.12).

З часу відкриття перших гімназій навчання для учнів було безоплатним, але з 1834 р. плату ввели і вона поступово зростала від 3 до 60 рублів на рік наприкінці XIX ст. Бідних і найкращих учнів звільняли від плати за навчання. Оплата могла проводитися за півроку і за рік. Із суми збору половина призначалася для нагородження кращих викладачів, а іншу частину грошей видавали в якості допомоги бідним учням і на економічні витрати гімназії. Крім цього, у гімназії існували кілька видів стипендій, пожертвованих різними шанованими особами міста.

Отже, відкриттю гімназії у Житомирі передувало придушення польського повстання 1831 року і зміна національної політики царизму щодо поляків. З метою подолання польського впливу на території Волинської губернії, де польська верства домінувала в усіх сферах, вирішено було відкрити російськомовну чоловічу гімназію у Житомирі. Ще з 10 серпня 1832 р. губернський предводитель дворянства розпочав листування з Міністерством народної освіти про відкриття цього навчального закладу (ДАЖО, ф.70, оп.1, спр.23, арк.14).

.....
Про конкретні кроки йшлося уже 2 вересня 1832 р. в розпорядженні, яким доручалося попечителю Харківського університету дійсному статському раднику Філатьєву приступити до відкриття у Житомирі губернської гімназії і, крім того, особливої гімназії в Луцьку. Міністерство народної освіти 19 листопада 1832 р. визначило точну дату відкриття Волинської губернської гімназії у Житомирі і призначило її директором Йосипа Бокцаніна.

Гімназія була утворена на основі Статуту, затвердженого вищою владою 1828 р. Для керівництва діяльністю гімназії утворили педагогічну раду у складі директора, інспектора та викладачів. До її повноважень входило надання рекомендацій керівництву навчального округу щодо відкриття або закриття навчальних закладів у губернії, визначення їхнього штату, навчальних програм. Педагогічна рада гімназії також проводила іспити на право бути вчителем у навчальних закладах нижчого рівня – повітових та парафіяльних училищах (Махорін, 2014, с.106).

31 грудня 1832 р. відбулося перше засідання педагогічної ради губернської чоловічої гімназії, на якій секретарем ради обрали Івана Калиновського, затвердили дату відкриття навчального закладу – 1 січня 1833 р. і визначили осіб, які виступатимуть з урочистими вітаннями.

Узгодили також перелік навчальних дисциплін. У першому – третьому класах на тиждень було два уроки Закону Божого (окремо для православних і римо-католиків викладали «свої» священники), чотири – російської граматики, два – географії, чотири – латинської мови, два – німецької мови, чотири – арифметики і геометрії, чотири – чистописання, два – креслення і малювання. З третього класу починали вивчати історію і статистику (два уроки на тиждень), а з четвертого – уже не вивчали російську граматику і географію, чистописання, проте мали уже по три уроки логіки і французької мови. З п'ятого класу припиняли вивчати латинську мову, але замість неї бралися за вивчення латинської словесності (тобто літератури), а також вищої математики і фізики (ДАЖО, ф.70, оп.1, спр.23, арк.50-51).

За відсутності власного приміщення для новоствореної гімназії орендували будинок Вацлава Ганського на вулиці Малій Бердичівській. За спогадами Тадеуша Бобровського, у цьому приміщенні на початку ХІХ ст. розташовувалася масонська ложа.

5 січня 1833 р. на педагогічній раді Житомирської губернської гімназії визначили правила прийому до навчального закладу: приймати до того класу, в якому учень навчався раніше, а при бажанні вступити до старшого класу, він складав іспит. Також іспит був обов'язковим для тих, хто мав свідоцтво про закінчення іншого навчального закладу (ДАЖО, ф.71, оп.1, спр.3, арк.3). Серед основних вимог було надання документа про дворянське походження; метричної виписки із консисторії; довідки про щеплення від віспи; для осіб, які мали понад 15 років – свідоцтва з поліції про непричетність у минулому до злочинів. 7 січня 1833 р. відбувся перший іспит для бажаючих вступити до гімназії.

Штат викладачів почав формуватися ще з осені 1832 р. З відкриттям губернської чоловічої гімназії її почесним попечителем призначили камергера Франца Скібіцького. Серед перших викладачів були: Закону Божого – протоєрей Петро Сольський, ксьондз Гнат Головінський, математики – Домінік Бартошевич (до 29 листопада 1835 р.), латинської мови – Карл Микульський, російської мови – Ромашов, німецької і латинської мови – І. Ростоцький, Василь Тарновський-старший (до листопада 1835 р.), Олександр Больман, Костянтин Будзинський, Іван Калиновський (виконував обов'язки секретаря педагогічної ради Житомирської губернської гімназії), інспектор Григорій Македонський (за відсутності директора гімназії виконував його обов'язки).

У початковий період становлення навчального закладу характерною була плінність педагогічних кадрів. Так, уже 20 січня 1834 р. Костянтин Будзинський отримав призначення на посаду професора Ніжинського ліцею князя Безбородька. А 19 листопада 1835 р. залишив викладацьку діяльність у Житомирі і Василь Тарновський. З 1837 р. – у гімназії новий учитель німецької мови – Баричко, якого перевели сюди з Новоград-Волинського повітового училища. Тоді ж інспектора Волинської губернської гімназії Г. Македонського перевели у Ніжинський ліцей князя Безбородька.

Про деяких з вище згаданих викладачів є докладніші відомості, вміщені у архівному документі, датованому 1835 роком (ДАЖО, ф.72, оп.1, спр.2, арк.82–92).

Станом на 1835 рік інспектором гімназії і учителем російської словесності був Григорій Македонський, 49 років. Він походив із родини священників. Навчався у Харківському духовному колеґіумі з 1799 р., а з 1806 р. вступив до Харківського університету казеннокоштным студентом. По закінченні трьохрічного курсу навчання 1809 р. направлений від університету у Слобідсько-Українську гімназію учителем філософії, природного права і політичної економії. 1810 року переведений у Новгород-Сіверську гімназію учителем вище зазначених наук і додатково – естетики і російської словесності. 1812 року університет присвоїв йому звання кандидата філософії. У Новгород-Сіверській гімназії під час відсутності учителя французької мови з

вересня 1814 по 1 листопада 1815 р. викладав і цей предмет у всіх 4-х класах гімназії. Також викладав французьку мову із січня по 24 грудня 1820 р. За відсутності учителя німецької мови з лютого 1825 по червень 1826 р. викладав і цей предмет. Коли вибув учитель французької мови, викладав її у вищих класах гімназії із серпня 1827 по грудень 1832 р. Також заміщав учителя історичних наук до призначення нового і викладав усіх класах загальну і російську історію та географію впродовж грудня 1831 – лютого 1832 р. Утримував при гімназії магазин навчальних книг і посібників зі щорічним оборотом капіталу і виручки до 1200 руб. Сприяв у складанні «Історичних записок про гімназію» і в утриманні гімназійної бібліотеки з 1830 по грудень 1832 р. За це отримав подяку від Харківського університету. За 20-річну бездоганну службу нагороджений почесною відзнакою і грамотою. За розпорядженням попечителя Харківського навчального округу про вибір учителів у гімназії Подільської і Волинської губерній училищним комітетом Харківського університету від 19 листопада 1832 р. цей досвідчений викладач був переведений у Житомирську гімназію інспектором і учителем логіки та російської словесності. Йому виплатили на проїзд і подальше зняття квартири та проживання 300 рублів асигнаціями. Отже, Г. Македонський призначений на посаду інспектора і викладача ще 19 листопада 1832 р. У Житомирській гімназії Г. Македонський викладав логіку і російську словесність з виплатою йому половинного жалування (9 травня 1833 р.). За відсутності директора гімназії він виконував обов'язки директора училищ Волинської губернії, а на період від'їзду Житомирського окремого цензора у Київ до начальства виконував і його обов'язки. 12 квітня 1835 р. був нагороджений орденом Святої Анни 3 ступеня, а також отримав подяку від попечителя Київського навчального округу за зразкове облаштування і порядок в гімназії (ДАЖО, ф.72, оп.1, спр.2, арк.84).

До викладацького штату гімназії у 1835 р. входив 47-річний протоєрей Петро Сольський, учитель Закону Божого православної віри. Народився у родині священників. Навчався з 1802 р. у Волинській семінарії латинській мові, граматиці, поезії і риториці. Потім відправлений у Київську академію для приготування до учительської посади, де навчався філософії, богослов'ю, а також високому красномовству, загальній історії, грецькій, французькій і німецькій мовам. По закінченні академії направлений у Волинську семінарію викладачем граматики і французької мови. Невдовзі 1814 року його звільнили від викладання французької мови і доручили викладати грецьку мову в середньому граматичному класі. При новому реформуванні Волинської семінарії 1817 р. призначений учителем словесності і грецької мови. У жовтні 1820 р. перейшов у Волинську духовну консисторію. У Житомирському духовному правлінні був «першоприсутнім» і співробітником попечительства про опіку бідних духовного звання Волинської єпархії. З 1822 р. викладав Закон Божий учням Житомирського повітового училища. 1828 року нагороджений оксамитовою скуфією, а 1831 – оксамитовою камилавкою. За наказом попечителя Харківського університету і навчального округу виконував обов'язки наглядача Житомирського повітового училища з жовтня 1832 по 1 січня 1833 р. За розпорядженням того ж попечителя призначений Законовчителем Житомирської губернської гімназії і затверджений за згодою Преосвященного Інокентія, єпископа Житомирського і Волинського (ДАЖО, ф.72, оп.1, спр.2, арк.86).

Ще один із перших викладачів гімназії – магістр богослов'я канонік Гнат Головінський, учитель Закону Божого римо-католицького віросповідання. Мав станом на 1835 рік 28 літ. Належав до спадкових дворян. По закінченні наук в Межирічському училищі вступив до Луцької римо-католицької семінарії, звідки за розпорядженням свого начальства відправлений у Головну духовну семінарію, яка діяла при колишньому Імператорському Віленському університеті. По закінченні визначеного курсу наук 18 червня 1831 р. отримав ступінь магістра богослов'я. Призначений 20 листопада 1831 р. на посаду Законовчителя і духівника римо-католицького віросповідання в Житомирське повітове училище. З відкриттям Житомирської гімназії за розпорядженням попечителя Харківського університету 19 листопада 1832 р. призначений Законовчителем римо-католицького сповідання. 18 травня 1835 р. від університету св. Володимира йому висловлено подяку за сумлінну і старанну працю (ДАЖО, ф.72, оп.1, спр.2, арк.88).

В університеті Св. Володимира існував дефіцит кадрів, і цю проблему вирішували, зокрема, шляхом переведення викладачів із Житомирської чоловічої гімназії. Так, 1837 р. на посаду професора богослов'я і настоятеля римо-католицької каплиці університету Св. Володимира було переведено з Житомирської гімназії викладача Гната Головінського (1807 – 1855). Варто додати, що він був різнобічно обдарованим. Окрім того, що став автором численних богословських праць, також займався перекладами віршів Петрарки, Шекспіра. 1840 року видав книгу перекладів творів В. Шекспіра під псевдонімом Ігнаці Кефалінський. 1842 року його призначили на посаду ректора Санкт-Петербурзької римо-католицької духовної академії. Невдовзі став митрополитом усіх римо-католицьких церков Московської імперії (Махорін, 2020, с.30).

До числа перших викладачів Житомирської чоловічої гімназії також належав кандидат філософії Йосиф Шумський, учитель математики. Станом на 1835 рік він мав 30 літ. Спадковий дворянин. Навчався спочатку у Любешівському повітовому училищі, потім закінчив Віленський університет, де був казеннокоштным студентом. В учительській семінарії отримав ступінь кандидата філософії, після чого за сумління і успіхи в науках 1826 р. одержав в нагороду від Віленського університету 100 рублів сріблом. За розпорядженням керівництва цього університету призначений 1827 р. на посаду вчителя математики у Подільську гімназію. За наказом попечителя Харківського навчального округу переміщений 7 жовтня 1832 р. старшим учителем математичних наук у Луцьку гімназію. Директор Луцької гімназії за зразкову старанність і працю учителів цього навчального закладу подав пропозицію попечителю Київського навчального округу нагородити їх. У числі цих учителів і Й. Шумський 6 вересня 1833 р. отримав офіційну подяку. З Луцької гімназії 19 лютого 1834 р. він був переведений у Житомирську гімназію. У травні 1835 р. отримав подяку від університету Св. Володимира. 16 квітня 1835 р. за відмінну старанну службу його нагороджено 400 рублями асигнаціями із сум державного казначейства (ДАЖО, ф.72, оп.1, спр.2, арк.90).

Докладніші відомості є і про ще одного з перших викладачів Житомирської гімназії – спадкового дворянина, кандидата філософії, учителя математики, римо-католицького віросповідання Олександра Больмана. По закінченні курсу наук у Віленському університеті він отримав ступінь кандидата філософії і призначений у статську службу при канцелярії цього ж університету, а через 9 місяців за розпорядженням ректора Віленського університету призначений на посаду учителя арифметики і геометрії Житомирського повітового училища. З відкриттям Житомирської губернської гімназії за розпорядженням попечителя Харківського університету призначений 19 листопада 1832 р. на посаду вчителя. Викладав у гімназії до 1840 р. і потім був переведений у Чернігівську чоловічу гімназію, де викладав до 1849 р. (Рига, 2016, с.186).

Серед перших викладачів гімназії – Василь Тарновський-старший – педагог і меценат, друг Миколи Гоголя. Народився В. Тарновський-старший 26 червня 1810 р. в селі Антонівка Пирятинського повіту Полтавської губернії. Навчався у Ніжинському ліцеї князя Безбородька. 20 червня 1828 р. закінчив юридичний факультет Московського університету і 19 березня 1829 р. вступив на службу у Департамент гірських і соляних справ, де працював до 12 вересня 1830 р., досягнувши чину колезького секретаря. З 17 листопада 1832 р. – викладач історії у Житомирській губернській чоловічій гімназії. На основі висновку візитатора про зразковий моральний стан і хорошу організацію навчання в гімназії від університету Св. Володимира В. Тарновському висловили подяку. 2 жовтня 1835 р. він подав клопотання про звільнення з посади і переїхав до Києва (ДАЖО, ф.71, оп.1, спр.316, арк.106–107).

Микола Гоголь рекомендував Михайлу Максимовичу, ректору Київського університету, призначити Василя Тарновського на посаду викладача цього навчального закладу. Під час перебування в Києві В. Тарновський познайомився також з Тарасом Шевченком, Пантелеймоном Кулішем, Миколою Костомаровим. Коли Тараса Шевченка арештували, Василь Тарновський-старший переховував у себе його вірші. А після повернення із заслання допомагав йому грошми, зокрема придбавши 17 його малюнків. Допомагав фінансово у виданні «Чорної Ради» Пантелеймона Куліша, а також «Записок про Південну Русь». Його син, Василь Тарновський-молодший, продовжив цю традицію меценатства.

Домінік Бартошевич відомий як письменник, доктор філології, також вчителював у Житомирській гімназії. Він народився 1801 р. у селі Йордани, що неподалік міста Вільно (тепер Вільнюс) у дворянській родині. По закінченні Віленської гімназії вступив на філологічний факультет Віленського університету. Закінчив його 24 червня 1823 р. з відзнакою та званням кандидата філософії і був призначений 1 вересня викладачем польської мови, латини та історії у Білостокську гімназію. Проте його одразу перевели на посаду учителя історії та польської словесності Меджибожського повітового училища. Наступним навчальним закладом, у якому Домінік Бартошевич викладав польську мову і логіку, стала Подільська гімназія. А з 17 серпня 1828 р. працював учителем польської і латинської мови у Волинському (Кременецькому) ліцеї. 21 вересня 1829 р. його перевели назад у Подільську гімназію учителем польської мови і логіки. За те, що зробив опис і упорядкував бібліотеку Подільської гімназії, правління Віленського університету висловило йому офіційну подяку. 19 листопада 1832 р. Домініка Бартошевича призначили на посаду учителя математики Житомирської чоловічої гімназії. Йому також доручили завідування бібліотекою гімназії, яку він зразково упорядкував, уклав систематичний каталог. За це, а також за встановлення зразкового морального і навчального стану у Житомирській гімназії від Київського університету св. Володимира 18 травня 1835 р. висловили офіційну подяку. А трохи раніше, 16 квітня 1835 р., за старанну службу Домініка Бартошевича заохочено премією у сумі 400 рублів асигнаціями від Державного Казначейства (ДАЖО, ф.71, оп.1, спр.316, арк.107–108). Наприкінці 1835 року він переїхав до Варшави, де працював

учителем воєводської гімназії, а з 1843 р. – викладачем Інституту шляхетних панянок. Невдовзі став професором Варшавського університету. Домінік Бартошевич – автор «Польсько-російського словника» у двох томах, які були надруковані у 1841 і 1843 рр.

До педагогічного колективу Житомирської гімназії входив спадковий дворянин Карл Микульський. По закінченні Межирічського училища з 1811 р. викладав у Вереженському парафіяльному училищі. 1816 року його запросили на посаду учителя російської мови у рідне Межирічське училище. 1822 року продовжив навчання у Віленському університеті, який закінчив, отримавши ступінь кандидата філософії і нагороду 100 рублів сріблом. У 1824 р. призначений на посаду старшого учителя грецької і латинської мов Гродненської гімназії. З 1 жовтня 1829 р. – учитель польської і латинської мов у Волинському ліцеї. 1 жовтня 1831 р. за розпорядженням Дирекції училищ Волинської губернії на основі розпорядження попечителя Харківського навчального округу був відряджений для опису закритих училищ, а саме Теофіпольського Любарського і Бердичівського. Згідно з розпорядженням попечителя Харківського навчального округу призначений 1832 року у Житомирську гімназію. З дозволу попечителя Київського навчального округу внаслідок виявленого Микульським бажання, він почав викладати з 1833 р. безоплатно у вищих класах гімназії грецьку мову (ДАЖО, ф.71, оп.1, спр.316, арк.108–109).

Маємо свідчення про директора гімназії Йосип Бокщаніна. Доктор філологічних наук, професор Володимир Єршов, посилаючись на мемуари Тадеуша Бобровського, характеризує його так: «мав добру репутацію завдяки доброму ставленню до панства й до власних пансіонерів... Це була сувора й поважна постать, у школі й місті шанована» (Єршов, 2008, с.220). Директор переніс атмосферу попереднього навчального закладу, де він був директором (Кременецького ліцею), у новостворений: «Гімназія ще світилася променями кременецьких людей і порядків», – так описував вплив «Волинських Афін» на Волинську губернську гімназію у Житомирі Тадеуш Бобровський (Єршов, 2008, с. 394).

Отже вчителі, які сформували перший педагогічний колектив Житомирської чоловічої гімназії, мали переважно дворянське або духовенське походження, гарну освіту, значний професійний досвід, що забезпечувало високий рівень викладання у закладі.

Висновки. Заснування Першої чоловічої гімназії у Житомирі відбулося в умовах зміни національної політики царизму щодо поляків після придушення польського повстання 1830 – 1831 рр. Створюючи мережу російськомовних навчальних закладів, царська влада мала на меті подолання польського впливу на території Волинської губернії та впровадження імперської русифікаторської політики в регіоні.

Чоловіча гімназія у Житомирі, заснована 1833 року, – один з найдавніших навчальних закладів в Україні і один з перших (після Київської та Ніжинської), який виконував роль підготовки майбутніх науковців для новоствореного Київського університету.

На прикладі Першої чоловічої гімназії у Житомирі ми констатуємо, що у початковий період становлення гімназійної освіти в Україні характерною була плинність педагогічних кадрів, їх перетікання з одного навчального закладу до іншого. Шляхом переведення викладачів із Житомирської чоловічої гімназії до університету Св. Володимира вирішували проблему дефіциту кадрів в останньому.

Аналіз особливостей формування педагогічного колективу гімназії та його якісного складу засвідчив високий професійний рівень викладачів, що стало запорукою належної якості навчального процесу.

Подяка. Висловлюємо щирі вдячності працівникам Державного архіву Житомирської області за сприяння у пошуку необхідних документів, а також членам редакційної колегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Ахметов, Р. Ф.** (2003). Традиції історичного розвитку фізичної культури і спорту на Волині-Житомирщині. *Педагогіка, психологія та медикобіологічні проблеми фізичного виховання і спорту*, №13. С. 98–105.
- Бернштейн, С.** (1994). Кость Михальчук – учений, особистість. *Проблеми сучасної ареалогії*. Київ: Наук. думка. С. 20–24.
- Власенко, В. В., Дубасенюк, О. А., Єршов, В. О., Лутай, М. Є., Махорін, Г. Л., Натикач, П. І., & Саух, П. Ю.** (2004). Ювілейна книга: Житомирському державному університету імені Івана Франка – 85 років. Житомир: Видавець М. Косенко. 232 с.
- Грушевський, М. С.** (1914). Константин Михальчук. *Україна*, Кн.2. С. 5–6.
- ДАЖО** – Державний архів Житомирської області.
- Єршов, В.** (2008). Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності. Житомир: «Полісся». 624 с.

- Жилко, Ф. Т. (1954). Костянтин Петрович Михальчук. *Українська мова в школі*, №2. С. 26–33.
- Житомирський державний університет імені Івана Франка. 100 років. (2019). Житомир: «Полісся». 244 с.
- Жовтобрюх, М. А. (1990). Наукова спадщина К. П. Михальчука. *Мовознавство*, №6. С. 56–62.
- Кліментов, Л. В. (1959). *Олександр Вікентійович Клосовський: Бібліографічні матеріали*. Одеса. 56 с.
- Колісник, П. І. (1962). О. В. Клосовський – видатний вчений, педагог, громадський діяч. *Географічний збірник*. №6.
- Костриця, М. Ю. (2002). Юзеф Ігнаці Крашевський: житомирські сторінки життя і діяльності. *Юзеф Ігнаці Крашевський як явище світової культури: наук. зб. «Велика Волинь»*. Т. 28. Житомир: Волинь. С. 3–8.
- Луц, В., Морозова, О. (Упор.). (2014). Рівненська гімназія: 1839 – 1921. Історія. Спогади. Документи. Рівне: Дятлик М. 2014. 340 с.
- Махорін, Г. Л. (2020). Житомирські кияни в історії Києва. Новоград-Волинський: «НОВОГрад». 120 с.
- Махорін, Г. Л. (Кер. авт. кол.) (2014). Нариси з історії освіти на Житомирщині. Житомир: «Полісся». 196 с.
- Міщук, С., Рибачок, О. (2011). Історія Волинського народного університету в Житомирі на сторінках часопису «Волинские народные известия» (1917 – 1918). *Волинські історичні записки*: 36. наук. праць. Житомир. Т.7. С. 84–93.
- Міяковський, В. (1924). З молодих років К. Михальчука. *Україна*. Кн.4. С. 98–107.
- Пивоваров, В. (2010). Становлення та розвиток чоловічої гімназійної освіти у Житомирі в ХІХ ст. *Історичний журнал*. № 1–3. С. 236–245.
- Прилипка, Н. П. (2005). Кость Михальчук – учений, особистість. *Проблеми сучасної ареалогії*. Київ, С. 20–24.
- Рига, Д. В. (2016). Викладацький склад Чернігівської класичної чоловічої гімназії у ХІХ столітті. *Сіверянський літопис*. №2. С. 185–192. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sl_2016_2_16
- Рудюк, М. В. (2014) Формування наукового світогляду М. С. Філоненка. *Дослідження з історії техніки*. Вип. 19. С. 59–61. DOI: <https://doi.org/10.20535/2079-2999.19.2014.35777>
- Саух, П. Ю. (Ред.). (2009). *Житомирський державний університет імені Івана Франка*. Київ: Логос Україна. 197 с.
- Тимченко, Є. (1915). Огляд наукових праць К. Михальчука. *Філологічний збірник пам'яті К. Михальчука*. К.
- Усенко, П. Г. (2013). Життєвий подвиг Зигмунда Сераковського (до 150-річчя повстання 1863 р.). *Український історичний журнал*, №5. С. 100–116. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2013_5_9
- Шевельов, Ю. (1994). Про генетизм у діалектологічній концепції К. Михальчука. *Проблеми сучасної ареалогії*. Київ. С. 11–19.
- Шерех, Ю. (1952). *Кость Михальчук*. Вінніпег. 39 с.

References:

- Akhmetov, R. F. (2003). Tradytzii istorychnoho rozvytku fizychnoi kultury i sportu na Volyni-Zhytomyrshchyni [Traditions of historical development of physical culture and sports in Volyn-Zhytomyr region]. *Pedahohika, psykhohohiia ta medykybiolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu*, №13. S. 98–105. [in Ukrainian].
- Bernshtein, S. (1994). Kost Mykhalchuk – uchenyi, osobystist [Kost Mykhalchuk is a scientist, a personality]. *Problemy suchasnoi arealohii*. Kyiv: Nauk. dumka. S. 20–24. [in Ukrainian].
- Vlasenko, V. V., Dubaseniuk, O. A., Yershov, V. O., Lutai, M. Ye., Makhorin, H. L., Natykach, P. I., & Saukh, P. Yu. (2004). *Yuvileina knyha: Zhytomyrskomu derzhavnomu universytetu imeni Ivana Franka – 85 rokiv [Jubilee book: Zhytomyr Ivan Franko State University - 85 years old]*. Zhytomyr: Vydavets M. Kosenko. 232 s. [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. S. (1914). *Konstantyn Mykhalchuk [Kostyantyn Mikhalchuk]*. Ukraina, Kn.2. S. 5–6. [in Ukrainian].
- DAZhO – Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [State Archives of Zhytomyr Region].
- Yershov, V. (2008). *Polska literatura Volyni doby romantyzmu: henolohiia memuarystychnosti [Polish literature in Volyn in the era of romanticism: the genealogy of memoirism]*. Zhytomyr: «Polissia». 624 s. [in Ukrainian].
- Zhylko, F. T. (1954). Kostiantyn Petrovych Mykhalchuk [Kostyantyn Petrovych Mikhalchuk]. *Ukrainska mova v shkoli*, №2. S. 26–33. [in Ukrainian].
- Zhytomyrskiy derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka. 100 rokiv [Zhytomyr Ivan Franko State University. 100 years]. (2019). Zhytomyr: «Polissia». 244 s. [in Ukrainian].

- Zhovtobriukh, M. A.** (1990). Naukova spadshchyna K. P. Mykhalchuka [Scientific heritage of K. P. Mikhalchuk]. *Movoznavstvo*, №6. S. 56–62. [in Ukrainian].
- Klimentov, L. V.** (1959). *Oleksandr Vikentiiiovych Klosovskyi: Bibliohrafichni materialy [Oleksandr Vikentiiiovych Klosovsky: Bibliographic materials]*. Odesa. 56 s. [in Ukrainian].
- Kolisnyk, P. I.** (1962). O. V. Klosovskyi – vydatnyi vchenyi, pedahoh, hromadskiy diiach [O. V. Klosovskyi is an outstanding scientist, teacher, public figure.]. *Heohrafichniy zbirnyk*. №6. [in Ukrainian].
- Kostrysia, M. Yu.** (2002). Yuzef Ihnatsy Krashevskiy: zhytomyrski storinky zhyttia i diialnosti [Joseph Ignatsy Kraszewski: Zhytomyr pages of life and activities]. *Yuzef Ihnatsy Krashevskiy yak yavnyshche svitovoi kultury: nauk. zb. «Velyka Volyn»*. T. 28. Zhytomyr: Volyn. S. 3–8. [in Ukrainian].
- Luts, V. Morozova, O.** (Upor.). (2014). *Rivnenska himnaziia: 1839 – 1921. Istoriia. Spohady. Dokumenty [Rivne Gymnasium: 1839 – 1921. History. Memoirs. Documents]*. Rivne: Diatlyk M. 2014. 340 s. [in Ukrainian].
- Makhorin, H. L.** (2020). *Zhytomyrski kyiany v istorii Kyieva [Zhytomyr Kyivans in the history of Kyiv]*. Novohrad-Volynskiy: «NOVOhrad». 120 s. [in Ukrainian].
- Makhorin, H. L.** (Ker. avt. kol.) (2014). *Narysy z istorii osvity na Zhytomyrshchyni [Essays on the history of education in Zhytomyr region]*. Zhytomyr: «Polissia». 196 s. [in Ukrainian].
- Mishchuk, S., Rybachok, O.** (2011). Istoriia Volynskoho narodnoho universytetu v Zhytomyri na storinkakh chasopysu «Volinskie narodnie izvestiya» (1917 – 1918) [History of the Volyn National University in Zhytomyr on the pages of the magazine "Volyn National News" (1917-1918)]. *Volynski istorychni zapysky: Zb. nauk. prats. Zhytomyr*. T.7. S. 84–93. [in Ukrainian].
- Miiakovskiy, V.** (1924). Z molodykh rokiv K. Mykhalchuka [From the young years of K. Mikhalchuk]. *Ukraina*. Kn.4. S. 98–107. [in Ukrainian].
- Pyvovarov, V.** (2010). Stanovlennia ta rozvytok cholovichoï himnaziinoï osvity u Zhytomyri v XIX st. [Formation and development of male gymnasium education in Zhytomyr in the 19th century]. *Istorychnyi zhurnal*. № 1–3. S. 236–245. [in Ukrainian].
- Prylypko, N. P.** (2005). Kost Mykhalchuk – uchenyi, osobystist [Kost Mykhalchuk is a scientist, a personality]. *Problemy suchasnoi arealohii*. Kyiv, S. 20–24. [in Ukrainian].
- Ryha, D. V.** (2016). Vykladatskyi sklad Chernihivskoi klasychnoi cholovichoï himnazii u XIX stolitti [The teaching staff of the Chernihiv classical male gymnasium in the 19th century]. *Siverianskyi litopys*. №2. S. 185–192. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sl_2016_2_16 [in Ukrainian].
- Rudiuk, M. V.** (2014) Formuvannia naukovoï svitohliadu M. S. Filonenka [Formation of Filonenko's scientific outlook]. *Doslidzhennia z istorii tekhniky*. Vyp. 19. S. 59–61. DOI: <https://doi.org/10.20535/2079-2999.19.2014.35777> [in Ukrainian].
- Saukh, P. Yu.** (Red.). (2009). *Zhytomyrskiy derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka [Zhytomyr Ivan Franko State University]*. Kyiv: Lohos Ukraina. 197 s. [in Ukrainian].
- Tymchenko, Ye.** (1915). Ohliad naukovykh prats K. Mykhalchuka [Review of scientific works by K. Mikhalchuk]. *Filolohichniy zbirnyk pamiati K. Mykhalchuka*. K. [in Ukrainian].
- Usenko, P. H.** (2013). Zhyttievyi podvyh Zyhmunnda Serakovskoho (do 150-richchia povstannia 1863 r.) [Life feat of Zygmund Serakovsky (to the 150th anniversary of the uprising of 1863)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, №5. S. 100–116. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2013_5_9 [in Ukrainian].
- Shevelov, Yu.** (1994). Pro henetyzm u diialektolohichnii kontseptsii K. Mykhalchuka [About geneticism in the dialectological concept of K. Mikhalchuk]. *Problemy suchasnoi arealohii*. Kyiv. S. 11–19. [in Ukrainian].
- Sherekh, Yu.** (1952). *Kost Mykhalchuk [Kost Myhalchuk]*. Vinnipeh. 39 s. [in Ukrainian].